

el-MÜFREDÂT

tîrî'nin *er-Râğıb el-İşfahânî ve cühûdû-hû fi't-tefsîr ve 'ulûmî'l-Kur'ân*'ı (yüksek lisans tezi, 1410, el-Câmiatü'l-İslâmiyye külliyyetü'l-Kur'ânî'l-Kerîm [Medine]), Sevsen bint Abdullah el-Hindî'nin *el-Müvâzene beyne kitâbey tefsîri Ğarîbî'l-Kur'ân li'bn Kuteybe ve'l-Müfredât fi Ğarîbî'l-Kur'ân li'r-Râğıb el-İşfahânî'si* (yüksek lisans tezi, 1408/1988, Külliyyetü'l-Âdâb li'l-benât, Riyad) ve Muhammed b. Hamed el-Muhammid'in *Ğarîbû'l-Kur'ân beyne kitâbeyi'l-Müfredât li'r-Râğıb el-İşfahânî ve 'Umdetî'l-huffâz li's-Semîn el-Halebî: Müvâzene ve dirâse'si* (yüksek lisans tezi, 1409, Câmiatü'l-İlmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye) bunlar arasında zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü el-fâzî'l-Kur'ân* (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Dimaşk - Beyrut 1412/1992, s. 53-55, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 26-29, 39, 40; Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, Tunus 1357, s. 49, 93, 141, 179; Semîn, *'Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eş-refî'l-elfâz* (nşr. Muhammed Altuncî), Beyrut 1414/1993, I, 27-28, 38-39, ayrıca bk. tür.yer.; Zerküşî, *el-Burhân*, II, 74, 164, 164; III, 126; IV, 122, 157, 330; Firûzâbâdî, *Beşâ'iru zevî't-temyîz* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), II, 74, 80, 88, 89, 100, tür.yer.; a.mlf., *el-Bülğâ fi terâcimi 'emmeti'n-naḥḥ ve'l-luğâ* (nşr. Muhammed el-Misrî), Küveyt 1407/1987, s. 91; Süyûtî, *el-İtkân*, I-II, tür.yer.; a.mlf., *el-Müzhir fi 'ulûmî'l-luğâ ve envâ'ihâ* (nşr. Fuâd Ali Mansûr), Beyrut 1998, I, 160, 404; M. Abdurraûf el-Münâvî, *et-Teuķîf 'alâ mühimmâtî'te'te'ârif* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1410/1990, s. 25, ayrıca bk. tür.yer.; *Keşfü'z-zunûn*, I, 15, 187, 447; II, 1207; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyyât*, s. 28, 32, 33, 34, 53, 68, 72, 78; Ahmed b. Muhammed Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessîrin* (nşr. Süleyman b. Sâlih), Medine 1417/1997, s. 169, 302, 440; Nüreddin b. Ni'metullah el-Cezâirî, *Furûku'l-luğât fi't-temyîz* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Dimaşk 1987, s. 49, 50, 86, 89-90, 94, 103; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm* (nşr. Abdülcebbar Zekkâr), Dimaşk 1978, II, 33, 479, 485; III, 68; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 441; Brockelmann, *GAL* (Ar.), V, 210; a.mlf., "Râğıb İsfahânî", *İA*, IX, 593; Muhammed b. Abdurrahman Şâyi, *el-Furûku'l-luğaviyye ve eşerühâ fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Riyad 1993, s. 190-194, ayrıca bk. tür.yer.; M. Nüreddin el-Münecid, *et-Terâdüf fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Beyrut 1997, s. 123, 134, ayrıca bk. tür.yer.; Ömer Abdurrahman Sârîsî, "er-Râğıb el-İsfahânî ve cühûdûhû fi'l-luğâ", *Mecelletü Câmî'atî'l-İslâmiyye*, XIII/52, Medine 1401, s. 222-239; M. Adnân el-Cevherci, "Re'yün fi tahdîdî 'aşîrî'l-Râğıb el-İsfahânî", *MMLAĐm.*, LXI/1 (1986), s. 194; Mohammad Akram Chaudhary, "Al-Furûq al-Lughawiyah: the Cultivation of a Genre", *IS*, XXVI/1 (1987), s. 67-68; Kâsîd Yâsir ez-Zeydî, "Min Evhâmî'r-Râğıb fi Mu'cemih: Müfredâtü el-fâzî'l-Kur'ân", *Âdâbû'r-Râfideyn*, XXIV, Musul 1992, s. 34-67; Ömer Kara, "Arap Dilbilimindeki 'Terâdüf' Olgusunun 'Furûk' Paralelinde Tarihsel Süreci ve Arkapları -Furûku'l-Luğaviyye'ye Giriş- (I)", *EKEV Akademi Dergisi*, VII/14, Erzurum 2003, s. 214 vd.

ÖMER KARA

el-MÜFREDÂT

(المفردات)

İbnü'l-Baytâr'ın

(ö. 646/1248)

Ortaçağ'ın en önemli
botanik-farmakoloji kitabı.

Müellifin nebâtî basit ilaçlarla besin değeri taşıyan bitki türlerini bir araya topladığı için *el-Câmî'* dediği eser literatürde *Kitâbü'l-Câmî'* li-müfredâtî'l-edviye ve'l-ağziye adıyla anılmaktadır. Endülsüslü bir botanikçi olan İbnü'l-Baytâr, 640-646 (1242-1248) yıllarında kaleme aldığı *el-Müfredât*'ta Makedonya ve bazı Ege adaları dahil Akdeniz havzası ile Orta-doğu'nun büyük bir kısmını ve Anadolu'nun iç ve güneydoğu kesimlerini gezerek topladığı tıbbî ve gıdaî bitkileri değerlendirmiş ve kitabını Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Eyyûb'a takdim etmiştir (İbn Ebû Usaybia, s. 601-602). XVI. yüzyılın ortalarına kadar değerinden bir şey kaybetmeyen eserinin mukaddimesinde müellif, bu çalışmanın ilâç ve besin olarak kullanılan bitkilerin tamamını içermesini amaçladığını, bunun için özellikle Dioskorides'in *el-Maḳâlâtü'l-ḥamsi*'i ile Galen'in (Câlinûs) *el-Edviyetü'l-müfred*e'sinin altı makalesinden ve daha sonraki âlimlerin çalışmalarından yararlandığını, ancak güvenilir bulmadığı bilgileri almadığını, kullandığı bütün kaynakları saydığını, aktardığı bilgileri gözlem ve deneyden geçirerek doğruluğuna kanaat getirdiklerini eserine aldığını söylemekte, kitabını alfabetik düzende hazırladığını, ayrıca her ilâcın Arapça, Latince, Berberice ve Farsça isimlerini verdiğini belirtmektedir.

İbnü'l-Baytâr, eserini yazarken başta Yunanlı ve müslüman âlimler olmak üzere birçok müellife dayanmıştır. Yunanlılar'dan Dioskorides ile Galen, müslümanlardan Ebû Bekir er-Râzî ile İbn Sînâ en önde gelenlerdir. Kitapta yer alan 2353 maddeden yalnız 1422'si tıbbîa dair olup geri kalanı açıklama ve müterâdif türündendir. *el-Müfredât*'ta başlıca iki özelliğin öne çıktığı görülmektedir. Bunların ilki, Huneyn b. İshak'tan Ahmed b. Muhammed el-Gâfikî'ye kadar eser vermiş on üç âlimi eleştirmesi, ikincisi de botaniğe yaptığı katkılardır. Bu katkılar, önceki eserlerde bulunmayan on farklı bitkiye yer verilmesi ve eskiden beri bilinen bitkiler arasında on yedi yeni sınıflama yapılmasıdır (*Tefsîru Kitâbi Diyâşkürîdûs*, neşredenin girişi, s. 34-35).

el-Müfredât, yazıldığı dönemden itibaren müslüman tabip ve eczacıların başlı-

ca kaynağı haline gelmiş, sonraki müellifler ondan seçmeler, tercümeler, telhis ve ihtisarlar yapmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1772; Brockelmann, I, 647; Şeşen, s. 20-25). XIV. yüzyılda Aydınoglu Umur Bey için muhtemelen Geredeli İshak b. Murad'ın yaptığı ve çok sayıda nüshası bulunan tercümeden başka (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2497; Hâlet Efendi, nr. 119) adı tesbit edilemeyen bir mütercim (İÜ Ktp., TY, nr. 1204), Hezarfen Hüseyin Efendi (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3745; Hamidiye, nr. 1016), hekim Mehmed Rindânî (İstanbul Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı Ktp., nr. 4118) ve Abdurrahman b. Yûsuf (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 716/4) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Öte yandan XVI. yüzyılda Andrea Alpago "Limon" maddesini ve XVII. yüzyılda Antoine Galland eserin tamamını muhtasar olarak Latince'ye, XIX. yüzyılda Dietz önce bir kısmını, daha sonra tamamını Almanca'ya tercüme etmiştir. Ancak Dietz'in çalışması pek başarılı bulunmamış ve J. Sontheimer kitabı yeniden Almanca'ya çevirerek iki cilt halinde yayımlamıştır (Stuttgart 1840-1842). Bu arada eserin tıp âlemine tanıtılması, böylece İbnü'l-Baytâr'ın botanik ve farmakolojiye yaptığı katkılarının meslektaşları tarafından öğrenilmesi de Fransız tıp bilgini Lucien Leclerc'in üç ciltlik Fransızca çevirisiyle gerçekleşmiştir (Paris 1877-1883). Eserin aslı dört cüz halinde Kahire'de basılmıştır (Bulak 1291). Daha sonra Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasımı yapılan kitabın (Frankfurt 1417/1996) ilmî neşri henüz gerçekleştirilmemekle birlikte Muhammed el-Arabî el-Hattâbî bazı ayrıntıları çıkarmak, bazı açıklamalar eklemek ve tertibinde değişiklik yapmak suretiyle eseri *Tenķihu'l-Câmî'* li-müfredâtî'l-edviye ve'l-ağziye adıyla yayımlamıştır (Beyrut 1990).

el-Müfredât üzerine bilhassa İspanyol araştırmacıları çeşitli çalışmalar yapmış olup bunlardan Juan L. Carrillo ve Maria Paz Torres'in *İbn al-Baytar y el arabismo español del XVIII. Edición trilingüe del prólogo de su "Kitab al-Chami"* (Benalmádena-Málaga 1982), Camilo Alvarez de Moreles Y Ruiz-Matas'ın "Dos Manuscritos Escorialenses del Kitāb al-Yāmī" (*Actas XII. Congreso de la UEA*, Málaga 1984; Madrid 1986, s. 35-46), Maria Paz Torres'in "Autores y Plautas Andaluses en el "Kitāb al-Yāmī" de Ibn al-Baytār" (*a.e.*, s. 697-712) ve Maria Angeles Navarro'un "Un Avance de Metodologia para el Estudio del Kitāb al-Yāmī de Ibn al-Baytār" (*Ciencias de la Naturaleza en al-Andalus, Textos y Estudios I.*, ed. E. García Sánchez, Grana-

da 1990, s. 71-80) adlı eser ve makaleleri sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Baytâr, *el-Câmi' li-müfredâtî'l-edviye ve'l-ağziye* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1417/1996, I-II, 2-3; a.mlf., *Tefsîru Kitâbi Diyâşkûrîdûs* (nşr. İbrâhîm b. Murâd), Beyrut 1989, neşreden giriş, s. 32, 34-35, 36-37; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ*, s. 601-602; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1772; Brockelmann, *GAL*, I, 647; Abdülhalîm Muntâsır, "el-Câmi' li-müfredâtî'l-edviye ve'l-ağziye li'bni'l-Baytâr", *Tİ*, I, 562-568; Şeşen, *Fihristü mahfûzâtü't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 20-25; İbrâhîm b. Murâd, *Dirâsât fi'l-mu'cemi'l-'Arabî*, Beyrut 1987, s. 271-293; a.mlf., "el-Meşâdirü't-Tünisiyye fi Kitâbi'l-Câmi' li'bni'l-Baytâr", *el-Hayâtü's-şekâfiyye*, V/8, Tunus 1400/1980, s. 117-148; Mustafa eş-Şihâbî, "Tefsîru Kitâbi Diskûrîdis li'bni'l-Baytâr", *MMMA* (Kahire), III/2 (1957), s. 105-112; "İbnülbaytâr", *İA*, V/2, s. 845-846; J. Ver-net, "İbn al-Baytâr", *EI*² (İng.), III, 737.

MAHMUT KAYA

MÜFREDÂTÜ'L-KUR'ÂN

(مفردات القرآن)

Kur'ân-ı Kerîm'in kelime ve kavramlarıyla bunları açıklamak için oluşturulan ilim dalı ve bu konudaki eserlerin ortak adı (bk. ULÜMÜ'L-KUR'ÂN).

MÜFTÂBİH

(bk. FETVA).

MÜFTÎ DERVİŞ

(ö. XI./XVII. yüzyılın sonları)

Halvetî şeyhi, şair.

Kütahya'da doğdu. Germiyanogulları döneminde Kütahya'nın Kalburcu köyüne yerleşen Çavdaroğulları ailesine mensuptur. Asıl adı Ahmed olup müftülük yaptığından dolayı Müftî Derviş, Müftî Şeyh diye tanınır. Mutasavvîf şair Sun'ullah Gaybî'nin babasıdır. Dedesi Kalburcu Şeyhi veya Çavdar Şeyhi lakaplı Pîr Ahmed Efendi, babası Şeyh Beşir Efendi'dir. Pîr Ahmed Efendi, Karaman'da Cem Seyyah adlı bir zata, İstanbul'da Halvetiyye'nin Sünbül Sinan Efendi'ye uzun süre hizmet edip hilâfet almıştır. Gaybî'nin verdiği bu bilgiye göre (*Biatnâme*, vr. 8^b) onun Merkez Efendi'nin halifesi olduğuna dair kayıt (Müstakimzâde, vr. 166^b) yanlıştır. Pîr Ahmed Efendi'nin Gaybî'nin büyük dedesi olduğunu belirten İsmail Hakkı Uzunçarşılı (*Kütahya Şehri*, s. 213), Pîr Ahmed ile oğlu Beşir Efendi'yi karış-

tırmıştır. Mûsikiye dair *Burhânü'l-elhân* adlı bir eseri olduğu kaydedilen Pîr Ahmed Efendi'nin türbesi Kütahya valiliği sırasında II. Selim tarafından yaptırılmıştır. Beşir Efendi, İstanbul'da Sünbül Sinan'ın halifesi Merkez Efendi'ye intisap etmiş, hilâfet aldıktan sonra Kütahya'ya dönüp Akkaya denilen mevkide bir mescid ve zâviye yaptırıp irşad faaliyetinde bulunmuştur. Hacca giderken Kütahya'ya uğrayan Cemâleddin Hulvî, Şeyh Beşir Efendi'yi ziyaret ettiğini, onun hadis ve tefsir ilimlerine vâkıf olup bu ilimleri okuttuğunu kaydeder (*Lemezât-ı Hulviyye*, s. 609).

Müftî Derviş medrese öğrenimini tamamlamasının ardından Kütahya müftülüğüne kadar yükselmiş, on sekiz yıl müftülük yaptıktan sonra Elmalılı Sinân-ı Ümmî'ye intisap ederek hilâfet almıştır. Oğlu Gaybî onun müftülüğü döneminde tasavvufa şiddetle karşı olduğunu belirtir. Gaybî'nin ifadelerinden hareketle Müftî Derviş'in Sinân-ı Ümmî'ye intisap ettiğinde oldukça ileri yaşta olduğu söylenebilir.

Müftî Derviş XVII. yüzyılın süfî şairi Niyâzî-i Mîsrî ile aynı şeyhe, Sinân-ı Ümmî'ye mensuptur. Niyâzî'nin, "Biz beş er idik aktık bir demde yola girdik / Kırk yılda pîre erdik bu sohbeta erince" beytindeki "beş er" ifadesinin Sinân-ı Ümmî'nin beş halifesine işaret ettiği, bunlardan birinin Müftî Derviş olduğu kaydedilmektedir. I. Ahmed'in Çavdaroğlu ailesi için tesis ettiği vakfiyeye ilişkin 1019 (1610) tarihli fermanda Beşirzâde diye anılan Müftî Derviş'in bu tarihte vakfın mütevellisi olduğu anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyılın sonlarında vefat eden Müftî Derviş'in türbesi Kütahya kabristanındadır. Gaybî, İstanbul'a giderek Olanlar Şeyhi İbrâhîm Efendi'ye intisap ettiğine göre babasına intisap edememiş veya etmişse bile sülûkünü tamamlayamamış olmalıdır. Buna göre Müftî Derviş, Gaybî'nin İbrâhîm Efendi'ye intisabından önce vefat etmiş olmalıdır.

Müftî Derviş, Müftî, Çavdaroğlu, Çavdaroğlu Ahmed mahlaslarını kullanan şair, Yûnus Emre tarzı şiirin önemli takipçilerinden biridir. Medrese öğrenimi görek müftülük ve müderrislik yapmış olmasına rağmen tasavvufî konuları çok sade bir dille ifade eden Müftî Derviş'in bazı şiirleri şeyhi Sinân-ı Ümmî, pîrdaşı Niyâzî-i Mîsrî'ye ve diğer pîrdaşlarına nazîre olarak yazılmıştır. Gaybî de babasının bazı şiirlerinden ilham almış veya bu şiirlere nazîreler yazmıştır.

Müftî Derviş'in şiirlerini içeren üç yazma tesbit edilmiştir. Elmalı İlçe Halk Kü-

tüphanesi'ndeki bir mecmuada (nr. 43) otuzu aşkın şiiri mevcuttur. Ata Terzibaşı kendisindeki bir yazmada 177 şiirinin bulunduğunu söylemektedir (bk. bibl.). Millî Kütüphane'deki bir mecmua da (nr. A 3488/1, vr. 2^a-36^b) Müftî Derviş'in 172 şiirini ihtiva etmektedir. Bu nüshadaki şiirler Sadık Mısırcı tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (bk. bibl.). Mustafa Tatcı ile Cemal Kurnaz'ın yayımladığı *Kütahyalı Bir Gönül Eri: Çavdaroğlu Müftî Derviş* adlı çalışma (Ankara 1999) şairin altmış şiirini ihtiva etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye* (haz. M. Serhan Tay-şi), İstanbul 1993, s. 459, 460, 609-610; Sun'ullah Gaybî, *Mes'ele-i Sülûk*, AÜ İlahiyat Fakültesi Ktp., Yz., nr. 1468, vr. 3^a; a.mlf., *Biatnâme*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 107, vr. 8^b; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 166^a; Osmanlı Müellifleri, I, 179; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 213; Hamza Güner, *Kütahyalı Şair ve Edepler*, Kütahya 1967, s. 183; Sadık Mısırcı, *Müftî Derviş Divânı* (yüksek lisans tezi, 1995), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Bilal Kemikli, "Kütahya Yöresinde Bir Mutasavvîf Aile", *Ulusallararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ankara 1998, s. 281-296; a.mlf., "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Sema Türü ve Gaybî'nin Devran ve Semâ'a İlişkin Görüşleri", *ACİFD*, XXXVII (1997), s. 455; Subhi Saatçı, "Müftî Derviş", *TDEA*, VI, 465; Ata Terzibaşı, "Bilinmeyen Şairlerden Müftî Derviş", *Kardaşlık Dergisi*, sy. 5 (1976), s. 18-19.

CEMAL KURNAZ – MUSTAFA TATCI

MÜFTİLENÂM

(bk. ŞEYHÜLİSLÂM).

MÜFTİZÂDE ABDÜRRAHİM EFENDİ

(ö. 1252/1837)

Osmanlı âlimi.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında doğdu. Alâiye (Alanya) müftüsü Yûsuf Efendi'nin oğlu, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'un ilk hocalarından Palabıyık Mehmed Efendi'nin kardeşi ve Müneccimbaşı Osman Sâib Efendi'nin babasıdır. İsmâil Gelenbevi'nin çeşitli ilimlere dair birçok telifini ve *Şerh-i İsâgüci*'nin bir kısmını üstadı Emîrzâde Mehmed Güzelhisârî'den okudu. Şeyhülislâm Hulûsi Efendi'nin açtığı ruûs imtihanında birinci geldiği bilinmektedir. Cevdet Paşa ondan övgüyle söz eder (*Târih*, VII, 128); riyâziyyattaki müşküllerini halle-